

Мельничук Л. Ю.

кандидат мистецтвознавства, Харківська
державна академія дизайну і мистецтв

СЛОБОЖАНСЬКІ КОЛЕКЦІЇ І КОЛЕКЦІОНЕРИ. ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті розглядається історія дослідження проблеми колекціонування творів мистецтва на Слобожанщині

Ключові слова: колекціонування творів мистецтва, колекціонер, Слобожанщина, літературні джерела.

Анотация. Мельничук Л. Ю. Слобожанские коллекции и коллекционеры. К истории изучения проблемы. В статье рассматривается история исследования проблемы коллекционирования произведений искусства на Слобожанщине.

Ключевые слова: коллекционирование произведений искусства, коллекционер, Слобожанщина, литературные источники.

Annotation. Melnychuk L. Collection and collectors of Slobozhanshchyna. To history of studying. In the article considered history of research problem of collecting works of art on Slobozhanshchyna.

Keywords: a collecting of works of art, the collector, Slobozhanshchyna, literary sources.

Постановка проблеми. Традиції колекціонування творів мистецтва мають давню історію на Слобожанщині. З-поміж знаних колекціонерів слобожанського регіону — І. Бецький, А. Алфьоров, А. Матушинський, Капністи, Харитоненки, О. Красовський, Б. Філонов, Д. Багалій, П. Гурвиць, М. Фрадкін, К. Шпектор, І. Лучковський та ін. Аналіз публікацій останніх років засвідчив, що проблема приватних зібрань дедалі більше цікавить сучасних науковців. Які праці попередніх років є джерелами для сучасних досліджень, які нові риси в портрети колекціонерів додають новітні розвідки? Історія вивчення слобожанських колекцій творів мистецтва дає відповіді на ці питання.

Метою пропонованої публікації є систематизація віднайдених літературних джерел щодо слобожанських приватних мистецьких колекцій і колекціонерів.

Результати дослідження. Перші відомості про мистецькі колекції Слобожанщини містяться в публікаціях, присвячених створенню й діяльності Імператорського Харківського університету (ІХУ) та його допоміжного закладу Музею красних мистецтв і старожитностей (МКМС). Уперше загальні дані про приватну колекцію вихованця ІХУ І. Бецького та про пожертвування одного з ініціаторів створення публічного музею в Російській імперії Ф. Аделунга наведені в «Историко-статистических записках об Императорском Харьковском университете и его заведении от основания университета до 1859 года», що надруковані до ювілею ІХУ за редакцією ректора К. Фойгта [1].

У статті професора ІХУ М. Лавровського «В. Н. Каразин и открытие Харьковского университета» висвітлено питання купівлі Каразіним колекції графіки Ф. Аделунга [2]. Лавровський наводить оцінку петербурзьких і харківських фахівців мистецького зібрання Ф. Аделунга як корисної і гідної для ІХУ.

Першу спробу систематизувати й узагальнити відомості щодо надходжень до МКМС приватних зібрань зробив 1877 р. хранитель музею ІХУ Г. Чириков в «Записке о происхождении и составе Музея изящных искусств при Императорском Харьковском университете». Популярно-інформативний огляд містить цінні фактологічні дані: імена збирачів, кількісний склад їхніх колекцій, перелік художників, твори яких входять до складу збірок [3]. Написаний він із використанням архівних та документальних матеріалів музею й університету. Чириков також розробив структуру і склав перші наукові каталоги колекцій, засвідчив належність творів до певного приватного зібрання [4, 5].

Найбільший науковий інтерес з-поміж видань дорадянської історіографії мають праці першого в Харкові спеціаліста-мистецтвознавця професора Є. Редіна, присвячені історії формування МКМС та його зібрання. У дослідженні «Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905)», значно доповнені відомості, подані попередниками К. Фойгтом, М. Лавровським та Г. Чириковим. Робота базується на широкому залученні документів архіву університету (справи Правління, справи Ради, акти, звіти), архіву музею (листи

Надійшла до редакції 03.12.2012

колекціонерів, публікації про музей), матеріальних книг музею (ці документи за невеликим винятком не збереглися). У статтях, присвячених головним дарувальникам І. Бецькому, А. Матушинському, Є. Редін наводить дані як про самі колекції, так і про власників, оцінює їхню благодійницьку роль. Учений склав каталог зібрання А. Матушинського, під його керівництвом створювався каталог гравюри з колекції А. Алфьорова. Редін також передрукував у своїх працях складені раніше каталоги колекцій ІХУ [6–11].

У ґрунтовних працях видатного українського історика Д. Багалія, присвячених Слобідській Україні, Харкову, ІХУ, приділено увагу мистецьким колекціям як культурному надбанню краю і наголошено на ролі колекціонерів, яку вони відігравали в розвитку культури [12–14]. Тема перших мистецьких колекцій університету набула висвітлення в збірниках, виданих до сторічного ювілею ІХУ, “Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905)”, “Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905)».

Історіографія, у якій би були відомості про особистості збирачів, їхній життєвий шлях, погляди, мистецькі вподобання, складається з поодиноких публікацій. У начерку В. Каразіна «Взгляд на украинскую старину» високо оцінюються заслуги слобожанського колекціонера, архітектора-аматора О. Паліцина в упровадженні європейського побуту у дворянських маєтках Слобожанщини [15]. З-поміж статей видатного українського етнографа М. Сумцова, у яких висвітлюється розвиток культури в краї, є нарис про просвітницьку діяльність О. Паліцина та стаття-некролог, присвячена харківському колекціонері Б. Філонову [16–17]. Як відомо з харківської преси, Сумцов мав намір написати також біографію Бецького, утім, цей задум не було здійснено [18]. Про біографію І. Бецького йдеться лише в статті В. Срезневського; у ній розкривається видавнича діяльність збирача, створення ним “Молодика” — одного з перших літературно-мистецьких журналів в Україні [19]. Записки М. Зарудного про А. Алфьорова й витяги з листування з ним, які були надруковані в місцевій пресі, розкривають мету збирання мистецьких творів колекціонером (цитуювання з них збереглися лише в працях Є. Редіна).

Статті відомого дослідника української архітектури і старовини Г. Лукомського присвячені колекції і маєтку В. Капніста “Михайлівка”, колекції і маєтку П. Харитоненка “Наталіївка”. Лукомський аналізує зібрання творів мистецтва у взаємозв’язку із садибним будівництвом, садово-парковим мистецтвом. Важлива праця Г. Лукомського “Старинные усадьбы Харьковской губернии” (матеріал для неї був зібраний під час поїздки Слобожанщиною влітку 1914 р.) є останнім документальним свідченням стану маєтків і колекцій напередодні великих руйнувань ХХ ст. [20–22]. У ній є згадки про садиби Капністів, Харитоненків; розміщені світлини інтер’єрів палацу Капністів у с. Михайлівці з картинами, предметами декоративно-прикладного мистецтва, меблями тощо. Певну увагу

Лукомський приділив О. Паліцину, наголосивши на його ролі в упровадженні архітектурної культури в краї.

У радянській історіографії дослідженням приватного колекціонування не приділялося належної уваги, а розроблення проблеми вважали недоцільним. Імена найвідоміших збирачів Слобожанщини згадуються лише у вступних статтях до альбомів чи каталогів музейних зібрань. Про колекціонерів пишуть частіше у зв’язку з іншою, як вважалося, кориснішою діяльністю. Так, у різноманітних виданнях є відомості про Бецького як одного із засновників української журналістики. У статті О. Мстиславської про створений у 1946–1947 рр. фонд І. Бецького значне місце відведено оглядові архівних матеріалів щодо заснованого Бецьким альманаху “Молодик” [23].

Самі твори з приватних колекцій, безумовно, ставали об’єктом уваги фахівців. Атрибуцію робіт зі слобожанських колекцій здійснювали відомі російські мистецтвознавці І. Лінник, В. Маркова, М. Нікулін, Ю. Тарасов [24–27]. Але імена колекціонерів у їхніх матеріалах наводяться лише як необхідні каталожні дані.

Наприкінці 1980-х рр. збільшується кількість публікацій, де йдеться про походження окремих приватних мистецьких зібрань. Український мистецтвознавець В. Рубан, досліджуючи тему українського портрета, чи не вперше розглядає твори зі слобожанської колекції Капністів у взаємозв’язку з процесом колекціонування [28]. В альбомі “Західноєвропейський живопис XIV–XVIII ст. в музеях України” автори-упорядники Л. Сак і О. Школярєнко називають і зібрання слобожанських колекціонерів А. Алфьорова, І. Бецького, Капністів, О. Красовського [29]. Мистецтвознавець А. Півненко у своїх статтях, присвячених художній колекції Харкова, пише про перші слобожанські приватні колекції [30, 31].

Приватні мистецькі колекції Слобожанщини вперше в суто науковому аспекті розглядаються в дисертаційному дослідженні українського мистецтвознавця С. Побожія в контексті становлення мистецтвознавства в ІХУ. Відзначається роль художніх збірок у поширенні знань із історії мистецтва, розвитку мистецьких смаків. У збірнику статей С. Побожія “3 історії українського мистецтвознавства” й інших працях міститься значний матеріал щодо колекцій і колекціонерів Капністів, Харитоненків, О. Красовського, Ю. Бразоль-Леонтьєвої, В. Анненкової, долі націоналізованих збірок після 1917 р. [32–35].

Дисертаційне дослідження О. Павлової доповнює деякі положення, розглянуті С. Побожієм, а її публікації про колекціонера А. Матушинського чи не вперше після 1917 р. акцентують увагу на його ролі в справі розбудови художніх музеїв на Слобожанщині [36–38].

Цікавий матеріал містять публікації фахівців слобожанських художніх музеїв. У статтях Г. Ареф’євої, В. Кравченка, В. Мизгіної, Т. Прокатової, Н. Шевченко, Н. Юрченко та ін. показана закономірність формування фондів слобожанських музеїв на базі

приватних колекцій [39–44]. Починаючи з 1990-х рр., науковці почали розробляти такий аспект приватного колекціонування, як націоналізовані зібрання. Свідченням цього є статті Ю. Голода, присвячені Капністам [45, 46], О. Денисенко — колекції П. Харитоненка [47], А. Ілінг — колекції Гансена [48], Л. Мельничук — колекції А.-М. Собанського [49].

Вагомарользбиранні, систематизації друківаних та архівних матеріалів належить краєзнавцям. Видані окремо або в збірках і часописах краєзнавчі праці Д. Григор'єва, Л. Даниленка, Т. Скибицької, І. Шудрика та інших, присвячені життєвому шляху й діяльності видатних осіб, додають виразні штрихи до їхніх образів [50, 51, 52, 53].

У сучасних енциклопедіях та довідниках, таких як “Енциклопедія українознавства”, “Сумщина в іменах” міститься інформація про слобожанських колекціонерів [54, 55]. У довіднику “Художники України”, виданому Інститутом проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України, окремі статті присвячені Варварі Капніст, Вірі Харитоненко, які колекціонували твори українського мистецтва та старовини [56].

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо: розглянуті літературні джерела мають вагому наукову цінність. Утім ґрунтовних праць з історії колекціонування творів мистецтва, формування мистецьких приватних колекцій на Слобожанщині ще немає. Усі процеси, пов'язані з цією проблемою досі окреслені недостатньо, тож перед дослідниками стоять завдання всебічного й комплексного її вивчення.

Література:

1. Фойгт К. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года. — Х., 1859. — 170 с.
2. Лавровский Н. А. В. Н. Каразин и открытие Харьковского университета // Журнал министерства народного просвещения. — 1872. — № 1. — С. 57–106.
3. Чириков Г. С. Записка о происхождении и составе Музея изящных искусств при Императорском Харьковском университете // Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. Живопись. Масляные краски. Акварели и рисунки. — Х., 1877. — Вып. II. — С. 230–251.
4. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. Живопись. Масляные краски. Акварели и рисунки / [состав. Г. С. Чириков]. — Х., 1877. — Вып. II. — 251 с.
5. Указатель произведений, хранящихся в Музее изящных искусств при Императорском Харьковском университете. Скульптура. — Х., 1870. — Вып. I. — 75 с.
6. Редин Е. К. Апполон Михайлович Матушинский: К истории Харьковского университета. — Х., 1894. — 16 с.
7. Редин Е. К. И. Е. Бецкий и музей изящных искусств древностей Императорского Харьковского университета. — Х., 1901. — 23 с.
8. Редин Е. К. Каталог библиотеки Императорского Харьковского университета: Отделение «Библиотека А. М. Матушинского». — Х., 1895. — 104 с.: ил.
9. Редин Е. К. Музей изящных искусств и древностей Императорского Харьковского университета (1805–1905): К истории университета // Записки Императорского Харьковского университета. — Х., 1904. — Кн. 3. — С. 43–106.
10. Редин Е. К. Преподавание искусств в Императорском Харьковском университете // Записки Императорского Харьковского университета. — Х., 1905. — Кн. 4. — С. 81–115.
11. Редин Е. К. Харьков — как центр художественного образования юга России. — Х., 1894. — 36 с.
12. Багалей Д. И., Миллер Д. П. История города Харкова за 250 лет его существования : историческая монография : в 2 т. — Репринт. изд. — Х. : Фоліо, 2004. — Т. 2 : XIX — начало XX в. — 973 с.
13. Багалей Д. И. Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) — Х., 1906. — 329 с. : ил.
14. Багалей Д. И. Музей древностей и изящных искусств // Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : в 2 т. (1802–1815). — Х., 1893–1898. — Т. 1. — С. 441–449.
15. Каразин В. Н. Взгляд на украинскую старину // Молодик. — Х., 1843. — Ч. 2. — С. 33–45.
16. Сумцов Н. Ф. Культурный уголок Харьковской губернии // Харьковский сборник: литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1888 г. — Вып. 2. — Х., 1888. — С. 100–112.
17. Сумцов Н. Ф. Памяти Б. Г. Филонова // Южный край. — 1910. — 20 февр.
18. Бецкий // Харьковские губернские ведомости. — 1885. — 17 апр.
19. Срезневский В. И. И. Е. Бецкий — издатель «Молодика» // Журнал министерства народного просвещения. — 1900. — Кн. 12. — Отд. 2.
20. Лукомский Г. К. Михайловка // Столица и усадьба. — 1916. — № 56. — С. 3–10.
21. Лукомский Г. К. Натальевка // Столица и усадьба. — 1915. — № 32. — С. 4–8.
22. Лукомский Г. К. Старинные усадьбы Харьковской губернии. — Репринт. 2-е переизд. — Х., 2007. — 348 с.: ил.
23. Мстиславская Е. П. Архив и коллекция И. Е. Бецкого // Государственная ордена Ленина библиотека СССР им. В. И. Ленина. Записки отдела рукописей. — М., 1979. — Вып. 40. — С. 59–102.
24. Линник И. В. Голландская живопись XVII века и проблемы атрибуции картин. — Л., 1980. — 244 с. : ил.
25. Маркова В. Э. От истоков Возрождения до эпохи барокко: автореф. дис... д-ра искусствовед. : 07.00.12. — М., 1991. — 43 с.
26. Никулин Н. Н. «Пейзаж со сценой легенды о святом Рохе» из Харьковского музея изобразительных искусств // Проблемы развития зарубежного искусства. — Л., 1974. — Вып. 4. — С. 43–47.
27. Тарасов Ю. А. Голландский натюрморт XVII в. — СПб., 2004. — 166 с. : ил.
28. Рубан В. В. Живописні скарби Лебедина // Наука і суспільство. — 1986. — № 10. — С. 47–49.
29. Західноєвропейський живопис XIV–XVIII ст. в музеях України : альбом / [авт.-упоряд. : Л. М. Сак, О. К. Школяренко]. — К., 1986. — 262 с.: іл.
30. Півненко Алла. З історії музейної справи в Харкові // Образотворче мистецтво. — 1988. — № 1. — С. 18–19.
31. Пивненко А. Из истории музейного дела в Харькове // Искусство. — 1987. — № 8. — С. 60–65.
32. Побожій С. І. З історії українського мистецтвознавства: зб. ст. — Суми, 2005. — 184 с. : іл.
33. Побожій С. І. Становлення і розвиток мистецтвознавства у Харківському університеті (1805–1920 рр.) : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.05. — К., 1993. — 169 с.
34. Побожій С. І. Творчість О. Красовського в культурному контексті епохи // Художник у провінції : матер. міжнар. наук. конф. — Суми, 2009. — С. 133–140.
35. Побожій С. І. Швейцарське мистецтво з садібних колекцій Сумщини в зібранні Сумського художнього музею // Матер. наук. конф., присвяч. 110-річчю Харків. художньо-промислового музею. — Х., 1996. — С. 65–68.
36. Павлова О. Г. А. М. Матушинський і його внесок в розвиток мистецтвознавства // Матер. наук. конф., присвяч. 110-

- річчю Харків. художньо-промислового музею. — Х., 1996. — С. 13–19.
37. Павлова О. Г. Дослідження і викладання історії мистецтва у Харкові (XIX — поч. XX ст.) : дис... канд. істор. наук. : 07.00.06. — Дніпропетровськ, 1998. — 230 с.
38. Павлова О. Г. Наталівська колекція П. І. Харитоненка // Історія України. Маловідомі імена, події, факти : зб. ст. — К., 1999. — Вип. 8. — С. 454–460.
39. Ареф'єва Г. В. Українська музейна справа і місце Сумського художнього музею з поміж українських музеїв // Художній музей : зб. ст. і матер. — Суми, 2005. — С. 7–19.
40. Кравченко В. Першовитоки історії Лебединського художнього музею // Художній музей: Минуле та сучасність: матер. наук. конф. — Суми, 2001. — С. 57–59.
41. Мизгіна В. В. Доля харківської художньої колекції // Музейний альманах : наукові матеріали, статті, виступи, спогади, есе. — Х., 2005. — С. 5–13.
42. Прокатова Т. Ю. Значення колекції А. М. Алфьорова у формуванні зібрання західноєвропейського мистецтва ХХМ // Музейний альманах... — Х., 2005. — С. 68–72.
43. Шевченко Н. В. Из истории поступления украинской дореволюционной живописи в СХМ // Музейна колекція та художнє життя Сумщини: проблеми і перспективи вивчення — Суми, 1990. — С. 4–5.
44. Юрченко Н. До питання походження старої колекції музею // Художній музей: Минуле та сучасність... — Суми, 2001. — С. 46–52.
45. Голод Ю. Графиня Варвара Капніст — меценат і колекціонер // Життя Лебедина. — 1999. — 28 лип.
46. Голод Ю. Останній володар Михайлівського маєтку // Життя Лебедина. — 2001. — 13 вер.
47. Денисенко О. Й. Твори з колекції П. І. Харитоненка у збірці Харківського художнього музею // Музейний альманах... — Х., 2005. — С. 89–94.
48. Ілінг А. Повернене ім'я — О. Гансен: до історії приватного збирання в Києві // Творча постать Г. Семирадського у контексті вітчизняної та світової культури // Вісник ХДАДМ : зб. наук. пр. — Х., 2002. — № 9. — С. 43–53.
49. Мельничук Л. Ю. Коллекция Собанских в Харьковском художественном музее // Формування історичної пам'яті: Польща і Україна : матер. міжнар. наук.-практ. конф. — Х., 2008. — С. 173–181.
50. Григорьев Д. Н. Востребованные временем. Династия Харитоненко. — Суми, 2003. — 72 с. : ил.
51. Даниленко Л. А., Шудрик І. О. Спонсорська та меценатська діяльність династії цукрозаводчиків Харитоненків // Культурна спадщина Слобожанщини. Історія та краєзнавство : зб. наук.-попул. ст. — Х., 2005. — Вип. 3. — С. 41–55.
52. Скибицька Т. Харитоненко // Пам'ятки України. — 1992. — № 2–3. — С. 39–40, 117–118.
53. Шудрик І. О. Наталівка — перлина Слобідської України // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: зб. наук.-попул. ст. — Х., 2004. — Вип. 2. — С. 15–32.
54. Капністи // Енциклопедія українознавства : в 10 т. — Репринтне відтворення в Україні. — Т. 3. — К., 1996. — С. 956.
55. Сумщина в іменах : енциклопедичний довідник. — Суми, 2004. — 776 с. : іл.
56. Художники України : енциклопедичний довідник / Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України. — К., 2006. — 640 с. : іл.